
**ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ
ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ
DISCUSSIONS AND DEBATE**

УДК 343.34

Servetskiy I. V.

**EKSTREMOLOGIYA: METHODOLOGICAL
FOUNDATIONS OF A NEW BRANCH
OF LEGAL SCIENCE**

I.V. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового
документування
Національної академії внутрішніх справ*

**ЕКСТРЕМОЛОГІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
НОВОЇ ГАЛУЗІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**

Постановка проблеми. Кожна суспільна наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає суспільні відносини і дає пропозиції щодо застосування їх на практиці. Відповідно наукова діяльність здійснюється за допомогою певних засобів, а також особливих прийомів і способів, а також методів, від правильного використання яких багато в чому залежить успіх у реалізації поставленої задачі дослідження.

На сучасному етапі екстремологія вирішує складні методологічні завдання, які зумовлені загальним станом і проблемами методології права. На сьогодні, загальний стан розроблення методологічних проблем науки екстремології недостатньо аргументований. В останній час набули поширення методологічна невизначеність, підміна методів та методологічних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях у діяльності органів внутрішніх справ в екстремальних ситуаціях. Методологічні питання науки екстремології безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем, в першу чергу юридичної науки, ефективним застосуванням якої є методологічний інструментарій для аналізу державно-правових процесів, підвищення ролі науки в розбудові української державності. В умовах агресії, суспільної самосвідомості ця проблема має суттєве значення, оскільки йдеться про необхідність пошуку шляхів підвищення впливу державних органів, громадського

суспільства на формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, становлення нових наукових знань, при забезпеченні політичної, економічної, соціальної, ідеологічної незалежності.

Окреслені проблеми вирішуються як за допомогою окремих методів, так і методології в цілому, а також значною мірою визначаються предметом науки екстремології, оскільки це об'єктивний чинник. Але важливу роль відіграють суб'єктивні фактори, при цьому вчені використовують як традиційні, так і нові методи аналізу державно-правових явищ.

Науковий аналіз чинного законодавства та нормативних актів, що регламентують використання у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях свідчить про теоретико – правові проблеми їх діяльності.

Водночас, практика використання таких заходів висвітлює типові недоліки в діяльності органів внутрішніх справ, які суттєво впливають на ефективність використання їх результатів.

Певні труднощі щодо організації розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, виникають в екстремальних ситуаціях під час дій працівників цих підрозділів, які діють у стані професійного ризику, необхідної оборони, крайньої необхідності, при виконанні спеціальних завдань, затриманні осіб, що вчинили злочини тощо.

У той час, підвищення ефективної діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях вимагає, у першу чергу суттєвого вдосконалення чинного законодавства, спрямованого на розкриття, перш за все, тяжких та особливо тяжких злочинів, й розшук осіб, які переховуються від слідства, суду та відбуття кримінального покарання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування впливових заходів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності в екстремальних ситуаціях в діяльності органів внутрішніх справ висвітлювались у наукових наробках вчених: В.М. Аتماжитова, Р.С. Белкіна, В.Г. Боброва, А.І. Вінберга, А.Н. Васильєва, Ю.І. Веселова, Д.В. Гребельського, І.О. Клімова, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашева, С.С. Овчинського, В.С. Овчинського, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, Г.А. Туманова, А.А. Чувільова та інших.

Наукові праці та монографічні дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для нової науки екстремологія.

Метою статті є теоретична розробка та впровадження нової наукової галузі права – екстремології та на цій основі розробки прийоми та способи, методи та методологічний інструментарій, за допомогою якого можна вивчати суспільні відносини, що виникають в екстремальних ситуаціях.

Основні результати дослідження. Методологічні засади екстремології викликані практичними потребами попередження і припинення злочинів, що вчиняються в екстремальних ситуаціях.

Науковий аналіз стану екстремальних ситуацій, забезпечення правопорядку і розкриття злочинів належать до заходів, які лежать в основі об'єктивних закономірностей та подоланні негативних обставин екстремальних ситуацій.

Для визначення ефективних заходів зміцнення та забезпечення правопорядку в екстремальних ситуаціях необхідно мати достовірні і повні дані про оперативну обстановку, її структуру і динаміку, причини й умови вчинення правопорушень.

Інформація — це не просто повідомлення, сума будь-яких даних, а в екстремальних ситуаціях повідомлення може взагалі не містити суть правопорушення. Отже, інформація — це відомості про якісь події, чиюсь діяльність, повідомлення про щось, завжди отримання змісту, який зменшує невизначеність знань про той або інший факт, подію, небезпеку [1, с.796]. Чим більше змінюється в результаті отримання повідомлення невизначеність щодо того або іншого факту, тим більше інформації містить дане повідомлення про події, факти небезпеки, загрози життю та здоров'ю великій кількості людей.

Інформація про кримінальні правопорушення [2], заходи щодо попередження правопорушень — це інформація оперативно-розшукового характеру [3], інформація про надзвичайні події [4]. Інформацію, що отримана у надзвичайних ситуаціях, можна її визначити як екстремальну.

Методологія і методика нашої наукової галузі — екстремології, має важливе значення, бо вони прив'язуються до предмету дослідження і визначають надійність, достовірність його результатів.

Methodos з грецької — це буквально шлях до чого-небудь, дослідження. В українській мові і науковому обороті вживаються слова: методологія, методика, методи тощо. Не вдаючись в складний аналіз всіх цих термінів, зупинимося на змісті тих, що найбільш часто вживаються:

Метод [гр. *methodos*]— це прийом, спосіб пізнання, дослідження явищ природи суспільного життя [5, с.307].

Методика [гр. *methodoke*] — 1) сукупність методів, прийомів дослідження; 2) галузь педагогічної науки, дослідження закономірностей навчання певному предмету [5, с.307].

Методологія [гр. *methodos*]— 1) вчення про науковий метод пізнання; 2) шляхи, методах наукового дослідження чого-небудь [5, с.308].

Методологія (від «метод» і «логія») — вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [6, с.39]. Методологія — система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [7].

Методологія науки екстремології — це сукупність найбільш ефективних прийомів, способів, що застосовуються наукою для вирішення практичних завдань у процесі діяльності працівників оперативних підрозділів при екстремальних ситуаціях. Розробка проблем методології науки екстремології виникає в зв'язку з необхідністю усвідомлення наукою своєї власної природи, принципів і методів, що лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мисленні з усіма можливими та неможливими наслідками.

Так, одні автори розглядають методологію як спосіб, засіб зв'язку науки і практики (наприклад, В.В. Краєвський [8], [9], а інші автори, наприклад, Н.А. Масюкова [10], — як засіб допомоги науці і практиці).

Дійсно, неможливо виділити окремо які-небудь суто специфічні для будь-якої конкретної науки методи, принципи або засоби дослідження. Так, особливості наукової діяльності, принципи пізнання єдині для всієї науки, взагалі, та науки, в цілому. Вимоги, наприклад, до експерименту однакові і для фізики, і для біології, і для педагогіки, і для будь-якої іншої галузі наукового знання.

Особливого значення проблеми методології науки екстремології набувають у зв'язку з сучасним бурхливим розвитком науки, з тенденцією до вищого рівня узагальнення, коли стає дедалі складніше простежити безпосередній зв'язок між емпіричними фактами та їхнім теоретичним осмисленням. Виникає необхідність осмислити як метод дослідження, так і основоположення та закономірності розвитку теорій, що відображаються в практичній діяльності.

Методика дослідження частин та складових елементів теорії екстремальності, залежить від предмета й об'єкта дослідження. Абсолютно очевидно, що методика дослідження людини не може бути ідентичній методиці дослідження неживої природи, а методика вивчення суспільства відрізняється від методики вивчення людини.

Аналогічно цьому методика дослідження діяльності працівника оперативного підрозділу в екстремальних ситуаціях має свою специфіку.

Методологія пізнання екстремальних явищ базується на використанні діалектико-матеріалістичного навчання. При цьому принципово важливо те, що злочинність розглядається як соціальне явище, і, відповідно, при її дослідженні використовуються методи соціальних наук, зокрема соціології, соціальної психології. Проте існує інший підхід: злочинністю можна нехтувати, а аналіз її причин почати з дослідження суспільства, оскільки злочинність — продукт суспільства.

Викладене не означає допустимості ігнорування раніше сформульованих теоретичних положень і висновків, закономірностей, що вивчаються розшуковим правом та іншими науками. Серед методів дослідження не випадково важливе місце займають загальнонаукові, такі, що спираються на солідну теоретичну базу.

Дослідження екстремології – це один із видів соціального дослідження в його широкому розумінні. Воно здійснюється з використанням всіх методів дослідження суспільних явищ. При цьому враховуються особливості предмета і зміст вивчення злочинності.

Для вдосконалення теоретичних завдань екстремології використовуються такі загальнонаукові методи пізнання:

1) сходження від абстрактного до конкретного, який припускає певний рівень теоретичної підготовки дослідника, висунення гіпотез, використання теоретичних понять і уявлень, абстрактне мислення;

2) гіпотеза, яка дає напрям пошуку, акцентує увагу дослідника на тих або інших моментах дійсності, дозволяє цілеспрямовано вести вивчення. Вона повинна узгоджуватися зі встановленими науково-обґрунтованими положеннями; та характеризуватися обґрунтованою вірогідністю відповідного припущення;

3) системно-структурний аналіз, який припускає розгляд об'єкту екстремології, що досліджується, як певної складно організованої системи, що має певну структуру, що містить відому кількість взаємозв'язаних елементів;

4) історичний метод, який забезпечує вивчення екстремології в історичному розрізі та русі. При аналізі екстремальних ситуацій у системі правоохоронних органів береться, як правило, тривалий період, що дозволяє розкривати стійкі характеристики і тенденції, а також її взаємозв'язки з іншими явищами;

5) порівняння, при якому з'являється можливість одержати нові дані про вивчення екстремальних обставин накладаються на соціально-економічні проблеми;

6) динамічні та статичні методи, застосування яких безпосередньо веде до виявлення причинних залежностей та встановлює загальні статистичні закономірності екстремології.

Методи емпіричного рівня пізнання (вимірювання, порівняння, спостереження, експеримент) дають можливість накопичити емпіричні дані, факти, аналіз яких дає можливість продукувати понятійне знання для екстремології.

Спостереження — це упорядкована, систематизована, цілеспрямована система сприйняття екстремальних явищ, їх властивостей, зв'язків, відношень, яка дає вихідний емпіричний матеріал для пізнання, його властивостей, зв'язків, відношень, відповідні факти. Будь-що стає науковим фактом за умови, що воно зафіксоване тим чи іншим. прийнятим у даній науці способом — у вигляді протокольного чи магнітофонного запису, фотографії тощо. Спостереження широко застосовуються в багатьох природничих та суспільних науках. У сучасній науці в процесі спостереження дедалі частіше використовують різноманітні прилади, які ніби доповнюють органи чуття людини, розширюють можливості сприймання, — мікроскоп, телескоп та ін. На відміну від спостережень, які мають місце у повсякденному житті, наукове спостереження завжди пов'язане з вирішенням відповідного теоретичного завдання екстремології.

Експеримент, перебуваючи в тісному зв'язку із спостереженням, відрізняється від останнього тим, що експериментатор активно втручається в перебіг досліджуваних явищ та подій. Він вдається до експерименту тоді, коли для розв'язання проблеми доводиться вдаватися до певної форми взаємодії з досліджуваним предметом, до створення штучного середовища з метою одержання відповідних емпіричних даних. Свідомо і планомірно підбираючи умови, в яких відбувається досліджуване явище чи протікає процес, регулюючи, багатократно повторюючи його, вчений виявляє в ньому істотне й абстрагується від неістотного.

Експеримент використовують не лише для одержання емпіричних даних. Іноді до нього вдаються і тоді, коли виникає потреба підтвердити або спростувати певні наслідки, що впливають з екстремальної ситуації.

Експеримент дає загалом багатшу і глибшу інформацію про досліджувальні явища порівняно із спостереженням. Правда, при цьому виникає можливість привнесення суб'єктивного начала в пізнавальний процес, перекрученого відображення дійсності.

Порівняння — метод емпіричного рівня наукового пізнання, за допомогою якого робиться висновок про подібність чи відмінність об'єктів пізнання. Цей метод дає можливість виявити кількісні й якісні характеристики предметів, класифікувати, упорядкувати й оцінити їх в екстремальних ситуаціях.

Вимірювання — метод емпіричного рівня пізнання, за допомогою якого визначається відношення однієї, вимірюваної величини, до іншої, що приймається за постійну стосовно вимірюваної. Метод вимірювання включає в себе такі основні моменти: вибір одиниці вимірювання й одержання набору відповідних мір, установлення правил порівняння вимірюваної величини з мірою і правил складання мір, опис процедури вимірювання.

Здобутий з допомогою емпіричних методів пізнання матеріал, факти обробляються, результатом чого є справжнє теоретичне знання. При цьому вдаються до теоретичних методів пізнання — абстрагування й узагальнення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції та інших методів продукування понятійного знання.

Абстрагування — це метод, за допомогою якого мислено відволікаються від неістотних властивостей явищ, що вивчаються. Результатом абстрагування є поняття, в яких відображаються загальні та суттєві ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності теорії екстремальності.

Узагальнення — це мислений перехід від окремих фактів, подій до їх ототожнення або від однієї думки до іншої, що є більш загальною. Ці переходи відбуваються на підставі особливих правил. Узагальнення перебуває в органічному взаємозв'язку з абстрагуванням, аналізом, синтезом, порівнянням тощо.

Аналіз — це мислене розчленування предмета (явища, процесу), властивості предмета або відношення між предметами на частини. Процедура аналізу є органічною складовою будь-якого наукового дослідження. Вона, як правило, становить початкову стадію вивчення об'єкта, на якій дослідник переходить від нерозчленованого опису цього об'єкта до виявлення його структури, складових, а також властивостей.

Синтез — мислене поєднання різноманітних елементів, сторін предмета в єдине ціле (систему). Синтез є наступним етапом пізнання після аналізу.

Синтез має багато різних форм. Так, будь-який процес утворення понять ґрунтується на діалектичному взаємозв'язку аналізу і синтезу. Аналізуються, а потім синтезуються та узагальнюються й емпіричні дані в процесі наукового дослідження. В теоретичному науковому знанні синтез виступає у формі взаємозв'язку теорій, що відносяться до однієї предметної сфери. Для сучасної науки екстремології характерні процеси синтезу не лише в середині окремої наукової дисципліни, але й між різними дисциплінами.

Індукція — метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків чи відношень окремих предметів роблять висновок про наявність цих властивостей (зв'язків чи відношень) усіх предметів чи явищ екстремології.

Об'єктивною основою індукції виступають закономірності об'єктивного світу, а суб'єктивною — пізнаваність цих закономірностей з допомогою логічних чи статистичних схем екстремології. Логічні схеми, що застосовуються в

припущенні, вказують на те, що осмислюванні явища не є випадковими, а статистичні — ґрунтуються на припущенні про те, що ці явища є випадковими.

Історично першим видом міркувань за індуктивною схемою була індукція, що ґрунтувалася на факті простого повторювання зв'язків між явищами. Це так звана популярна (народна) індукція. Вона виникає в ситуації, коли в окремих випадках вбачається певна регулярність, зокрема у формі повторюваності явищ, процесів, подій, що дає можливість сформулювати цілу низку одиничних суджень, у яких узагальнюється ця регулярність. За умови відсутності суперечливих випадків ця сукупність одиничних суджень розглядається як підстава для загального висновку.

Дедукція — метод наукового пізнання, з допомогою якого, виходячи з більш загальних положень, одержують менш загальні, часткові, а то й одиничні. Завдяки дедукції одержують достовірне знання, тому дедуктивними часто називають необхідні умовиводи. Сучасна наука враховує діалектичний взаємозв'язок індукції та дедукції.

Аналогія — метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками. Аналогія, як і неповна індукція, сама по собі ще не може гарантувати достовірні висновки.

Моделювання — метод дослідження об'єктів на їх моделях. Побудова моделей предметів і явищ здійснюється з метою їх досконалішого вивчення, раціоналізації способів їх побудови, впливу на них тощо. Форми моделей різноманітні і залежать від багатьох обставин, зокрема від сфери їх застосування. Так, за характером моделей розрізняють предметне і знакове (інформаційне) моделювання.

Моделювання завжди застосовується разом з іншими методами, особливо в тісному зв'язку воно перебуває з експериментом. Моделювання завжди передбачає використання методів абстрагування та ідеалізації. Воно дедалі глибше проникає в практичну діяльність людей, оскільки становить собою не лише метод пізнання, але й критерій перевірки наукових знань.

Формалізація — метод, за допомогою якого змістове знання відображається у формалізованій мові. Необхідною умовою для побудови такої мови є використання аксіоматичного методу, завдяки якому вдається одержати всі твердження теорії з невеликої кількості положень (аксіом), які приймаються без доведення в екстремальних ситуаціях.

Формалізація доведень дає можливість звільнитися від звертання до інтуїтивних засобів, що має вирішальне значення для строгості обґрунтувань.

Формалізація є необхідною умовою побудови штучних (формалізованих) мов. Одержані з допомогою формалізації результати мають важливе філософське значення, зокрема для розв'язання проблеми співвідношення формальних і змістових компонентів у науковому знанні екстремології. Формалізація є засобом виявлення та уточнення змісту наукового знання теорії екстремальності, що будь-яка формалізація не може вичерпати її змісту.

У цілому ж необхідно підкреслити, що методика (сукупність методів) досліджень, що базуються на методології діалектичного й історичного матері-

алізму, постійно удосконалюється. Це, у свою чергу, забезпечує їх ефективність, а зрештою — результативність діяльності працівників оперативних підрозділів в екстремальних ситуаціях.

Слід також виділити методи прогнозування в екстремальних ситуаціях. У науковій літературі вони розділяються на фонові і профільні. Фонові методи створюють необхідну інформаційну базу з використанням того комплексу методів, про які мовилося раніше.

Ще один метод — соціометрія запозичений з соціології. Він застосовується в дослідженнях, порівняно рідко, головним чином для виявлення внутрішньо колективних і міжколективних зв'язків стосовно так званих неформальних груп правопорушників, визначення лідера і його відносин з іншими членами даного колективу.

Висновок. Отже, у статті проаналізовано закономірності, що виникають у діяльності працівників оперативних підрозділів у екстремальних ситуаціях. Доведено, що ситуації, які викликані природними і соціально-біологічними явищами, зумовлюють посилення психічного напруження, яке в подальшому заважає об'єктивно сприймати обстановку. Крім того, у цей період значно знижується самостійність мислення, знижується впевненість у своїх діях, виникає підвищена сугестивність, що у кінцевому підсумку призводить до зниження вольових зусиль.

Розглянуто та запропоновано методологію дослідження теоретичних засад екстремальності, які показують, що свідомість людини має парадоксальну природу: з одного боку, ця свідомість зорієнтована на матерію, обмежено і фрагментарно; з іншого — передбачає сприйняття себе як цілісного, потенційно необмеженого її поля.

Екстремальність ситуацій полягає в різкому порушенні звичайного ходу зовнішніх проявів людини: емоційного сплеску, рухів, жестів, які негативно впливають на психіку осіб і у той же час створюють можливість для ускладнення ситуації при виконанні завдань. Тому, зважаючи на зовнішні прояви, ПОП повинен діяти відповідним чином, долаючи такі негативні зовнішні чинники.

На підставі цього зроблено висновок, що успішно долати екстремальні ситуації працівник оперативного підрозділу може за наявності високої професійності, знань та умінь.

Методологія і методика екстремології мають важливе значення, бо вони завжди прив'язуються до предмета дослідження і визначають надійність, достовірність його результатів.

Таким чином, методологія пізнання екстремальних ситуацій базується на використанні діалектико-матеріалістичного пізнання. При цьому принципово важливим є те, що екстремальна ситуація розглядається як специфічне соціальне явище в межах самостійної галузі юридичної науки екстремології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новий тлумачний словник української мови. — К. : Аконіт, 1999. — Т.1. — 459.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88).
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22.
4. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403-VI [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
5. Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык, 1989. – С.825.
6. Большая Советская Энциклопедия; [3-е издание]. – М. : Советская Энциклопедия, 1968-1979.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983.
8. Краевский В.В. Методология научного исследования: [пособие для студентов и аспирантов гуманитарных ун-тов]. – СПб. : СПб. ГУП, 2001.
9. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. – Самара : Изд-во Сам. ГПИ, 1994.
10. Масюкова Н.А. Проектирование в образовании. – Минск : Технопринт, 1999.

Сервецький І.В. Екстремологія: методологічні засади нової галузі юридичної науки

У статті розкриті поняття методології нової галузі юридичної науки. Проаналізовано методологічний інструментарій екстремології, яка здійснюється за допомогою певних засобів, а також прийомів, способів та методів.

Ключові слова: екстремологія, методологія, методи пізнання, прийоми та способи.

Сервецкий И.В. Экстремология: методологические основы новой отрасли юридической науки

В статье раскрыты понятия методологии новой отрасли юридической науки. Проанализирован методологический инструментарий экстремологии, который осуществляется с помощью определенных средств, а также приемов, способов и методов.

Ключевые слова: экстремология, методология, методы познания, приемы и способы.

Servetskyy I.V. Ekstremolohiya: methodological foundations of a new branch of legal science

The article deals with the concept of a new methodology for the field of legal science. Analyzed methodological tools ekstremolohiyi by using specific tools and techniques and methods.

Keywords: ekstremolohiya, methodology, knowledge of methods, techniques and methods.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2015.